

II DALIS. BAŽNYTINIO PAVELDO MUZIEJAUS VARGONAI

Bažnytinio paveldo muziejaus (buv. Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia) balkone stovi Kelno (Vokietija) arkivyskupijos dovanoti klasikiniai itališki vargonai – vienintelis tokio tipo instrumentas Lietuvoje. Šių vargonų sukūrimo istorija nėra žinoma, tačiau sprendžiant pagal vargonų prospektą ir kitas instrumento detales manoma, kad tai neapolietiškos tradicijos vargonai, pagaminti apie 1850-uosius metus ir į Vokietiją iš pietų Italijos atkeliavę veikiausiai jau 20 amžiuje.

Šiuos vargonus 2009 m. Vilniuje sumontavo latvių meistras Janis Kalninis [Jānis Kalniņš], o 2014 m. instrumentą restauravo ir perintonavo italų meistras Džiovanis Pradela [Giovanni Pradella]. Vargonų traktūra – mechaninė, vargonai turi vieną manualą, pedalus ir 10 registrų.

Sąvokos ir terminai

Klasikiniai itališki vargonai. Nuo 16 a. iki 19 a. vidurio itališkų vargonų tipažas beveik nesikeitė. Buvo laikomasi tradicijos vargonų fasado vamzdyną talpinti į vieną didesnę ar keletą mažesnių arkų, iš ko ir šiandien galima lengvai atpažinti tipinius itališkus vargonus. Nežiūrint to, kad egzistavo kelios vargondirbystės mokyklos (kryptys): venecijietiškoji, Florencijos, Romos ar neapolietiškoji, registrų pasirinkimas ir jų išdėstymas liko pakankamai unifikuoti.

Galaso [orig. Galasso] **dinastija** – 19 a. antros pusės Pietų Italijoje, Apeninų pusiasalio „kulne“ dirbusių vargondirbių šeima, kurios vienas garsiausių atstovų – Džiovanis Galaso [Giovanni Galasso].

Vargonų prospektas – tai iš priekio matomų vargonų vamzdžių ir juos talpinančio korpuso visuma. Pagal prospekto pavidalą ir proporcijas dažnai galima numanyti, kuriai vargonų statybos kryptčiai (barokas, klasicizmas ir pan.) ir šaliai (pvz. Italija, Prancūzija, Ispanija ar Vokietija) priklauso instrumentas. Dažniausiai į prospektą talpinami registro *Principal* vamzdžiai, kurie yra grakštūs savo pavidalu ir aiškūs, išraiškingi savo skambesiu.

Manualas – tai klaviatūra, skirta groti rankomis. Vargonuose jų gali būti įvairus kiekis: nuo vienos iki septynių ar net aštuonių, kurios išdėstomos viena virš kitos tolyn nuo vargonininko.

Pedalai (dgs.) – tai klaviatūra grojimui kojomis. Pavienius pedalus kaip pagalbinus įtaisus turi ir kiti instrumentai – fortepijonas, arfa, tačiau tik vargonų ir kariliono pedalai turi pilnos apimties klaviatūrą skirtą išgauti garsams.

Vargonų traktūra – tai vargonų valdymo įrengimai, kurių dėka kiekvienas klaviatūros (manualų ir pedaly) klavišas sujungiamas su jo toną atitinkančiu vožtuvėliu, esančiu oro dėžėje po sustatytais vamzdeliais. Pagal valdymo būdą traktūra būna mechaninė, pneumatinė, elektrinė ar kombinuota (pvz. elektropneumatinė, mechaninė su pagalbinėmis dumplėmis ir pan.).

Pėda – tai senovinis ilgio matavimo vienetas, lygus maždaug 30,4 cm. Istoriskai susiklostė, kad pėda naudojama vargonų vamzdžių gamyboje ir žymėjime: aštuonių pėdų ilgio (žymima 8'; $8 \times 30,4 \text{ cm} = 2,43 \text{ m}$) didžiosios oktavos Do atviro vamzdžio ilgis yra atskaitos taškas kiekvieno iš registų gamyboje, o skambesys atitinka mūsų ausiai įprastą didžiosios oktavos Do skambesį.

Vamzdžių intonavimas – kiekvienas vargonų vamzdis intonuojamas, siekiant, kad jis tiksliai, natūraliai ir patogiai, be pašalinių trukdžių, atsilieptų savo tonu. Intonavimo metu sutvarkoma priekyje esanti vamzdžio anga – burnelė – ir jos prieigos, vadinamosios lūpos. Reguluojant tarpą, per kurį į vamzdį srūva oro srautas, o taip pat įvairių įrانتų ir kreipiančiųjų pagalba sutvarkoma ir prie gretimai stovinčių to paties registro vamzdžių priderinama kiekvieno vamzdžio garso ataka.

Dumplių mechanizmas – tai odos maišų ir dangčių sistema, kurios pagalba oras iš aplinkos yra sukaupiamas ir suslegiamas vargonų viduje, kad atidarius kelią juo būtų išgaunami vargonų vamzdyno garsai. Iki elektros atsiradimo pagrindinės rezervuarinės dumplės (jose oras suslegiamas) oru būdavo aprūpinamos kelerių paeiliui veikiančių pleištinųjų dumplių pagalba. Pastarąsias aptarnaudavo vienas ar keli žmonės, vadinami kalkantais.

Registrai

Registras vargonuose – tai vienos rūšies (pagal vamzdelio formą, gamybos būdą, medžiagą, garso išgavimo būdą ir pan.) vamzdelių eilė, skirta išgauti visiems klaviatūros tonams nuo žemiausio iki aukščiausio.

Registų tipai

Principaliniai – tai vargonų registų šeima, kurios balsai sudaro kiekvienų vargonų skambesio pagrindą. Šios šeimos registrai pasižymi aiškiu, konkrečiu garso atsiradimu ir ryškiu „vyrišku“ tembru. Principalai dažniausiai gaminami iš blizgaus metalo (švino-alavo-cinko lydinio), jų korpusas grakštus, cilindrinis, proporciškai nei pernelyg platus, nei pernelyg siauras.

Fleitiniai – tai „moteriško“ tembro vargonų registų šeima. Fleitinių registų vamzdžiai gali įvairuoti savo forma (kūginiai, cilindriniai, stačiakampio skerspjūvio, siauresni ar platesni), būti atviri viršuje arba uždengti dangteliais, pagaminti iš metalo lydinio ar iš medžio.

Voče umana [it. Voce umana] – tai principalinio registro itališkoji atmaina, kurios vamzdeliai suderinami truputį žemiau nei pagrindinio balso, principalo, vamzdeliai. Kartu skambėdami jie akustiškai sukuria bangavimo ar žmogaus balso *vibrato* įspūdį.

Zamponija [it. Zampogna] – tai keli dvigubais liežuvėliais (kaip obojaus ar fagoto) garsą išgaunantys vamzdeliai, prijungti prie odinio oro maišo – itališkoji dūdmaišio atmaina, populiari Pietų Italijos Abrucų, Kampanijos, Bazilikatos, Kalabrijos regionuose ir Sicilijoje. Garso tembru primena ožio bliovimą.

Instrumentinis barokas

Baroko kaip stiliaus atsiradimas 16 a. pradžioje siejamas su instrumentinės muzikos atsiskyrimu, išsivadavimu nuo akompanavimo vokalinei muzikai priedermės. Tuo metu pradėjo formuotis įvairūs solinės instrumentinės muzikos žanrai, radosi solinio instrumento (obojaus, smuiko, vargonų ir kt.) sąvoka.

Žanrai

Batalija [it. Battaglia, port. Batalha] – renesanso ir baroko laikotarpių programinės muzikos forma, imituojanti įvairius mūšio garsus - kvietimo fanfaras, kanonadą, raitelių šuoliavimą, triumfo paradą ir pan.

Čakona [it. Ciaccona, isp. Chacona, ang. Chacony, pranc. Chaconne] – 17–18 a. variacijų formos instrumentinis kūrinys, grįstas ostinatinio (besikartojančiu) bosu.

Kapričio [it. Capriccio] – tai 16 a. antroje pusėje atsiradusi laisvos formos, dažnai gyvo tempo, kartais kaprizingo, manieringo judėjimo, staigių efektų instrumentinė pjesė.

Tokata – 16 a. pr. atsiradusio instrumentinio žanro pavadinimas, kilęs nuo žodžio *tokare* (it. – paliesti klaviatūrą). Pirminiu savo pavidalu buvo įvairiaplanė, kurioje greiti pasažai keitėsi su ramiais akordiniais ar polifoniniais epizodais. Vėliau plėtojosi kaip virtuozinė atlikėjo meistriskumą demonstruojanti kompozicija. Ypatinga tokatos atmaina buvo šv. Mišių Pakylėjimo momentui skirta Pakylėjimo tokata [it. Toccata per l'elevatione]. Jos garsinę atmosferą formuoja aštrūs užlaikyti sąskambiai, simbolizuojantys Kristaus kančią.

Kompozitoriai

Kiekvienu muzikos istorijos laikotarpiu kompozitoriai rašydavo kūrinius vargonams atsižvelgdami į tai, kokiais instrumentais pastarieji bus atliekami. Vargonininkams renkant kūrinius klasikiniams itališkiems vargonams pirmiausiai verta žvalgytis po pietų Europos šalių – Italijos, Ispanijos, Portugalijos, Austrijos, Pietų Vokietijos – barokinės muzikos paveldą.

Džirolamas Freskobaldis (1583–1643)

Džirolamas Freskobaldis [Girolamo Frescobaldi] – vienas svarbiausių ankstyvojo baroko kompozitorių. Freskobaldžio kūryba – naujų madų klavyrinėje 17 a. muzikoje etalonas, turėjęs milžinišką poveikį daugeliui Europos muzikų (nemažai jų keliaudavo į Romą mokytis pas Freskobaldį). Vunderkindas Freskobaldis ilgus metus dirbo vargonininku Šv. Petro bazilikoje Romoje, buvo puikus klavesinininkas.

Didžiausią Freskobaldžio kūrybinio palikimo dalį sudaro klavyrinė muzika. Jo bažnytinių kūrinių vargonams rinkinys *Fiori musicali* (it. – Muzikinės gėlės) iki pat 19 a. buvo laikomas kontrapunktinio komponavimo pavyzdžiu. J. S. Bachas buvo įsigijęs keletą Freskobaldžio kūrinių, įskaitant ir *Fiori musicali* rankraščio kopiją. Ankstyviesiems Bacho choraliniams preliudams Freskobaldžio įtaka akivaizdi.

Ypač žavi stulbinančio meistriškumo Freskobaldžio ričerkarai, kanconos, kapričiai vargonams ir klavesinui. O gausus pluoštas šio autoriaus tokatų sukurtos puošniu improvizaciniu stiliumi, kaitant greitų natų pasažus su meditatyvinėmis padalomis ir trumpais imitacinės polifonijos epizodais. Manoma, kad toks kūrybos metodas galėjo įtakoti ir Šiaurės Vokietijos vargonų mokyklos *stylus fantasticus* stiliaus susiformavimą.

Johanas Jakobas Frobergeris (1616–1667)

Johanas Jakobas Frobergeris [Johann Jacob Froberger]– vokiečių kompozitorius ir vargonininkas. Per visą baroko epochą muzikos madas Europoje diktavo italai, Italija buvo įtakingiausias regionas muzikos srityje, tad nenuostabu, kad ir Frobergeris, tarnaudamas rūmų vargonininku Vienoje, gavo leidimą išvykti studijuoti į Romą, pas žymųjį Dž. Freskobaldį. Frobergeris ir vėliau nemažai keliavo: Drezdenas, Kelnas, Antverpenas, Briuselis, Londonas. Tikėtina, jog Paryžiuje jis susipažino su daugeliu to meto prancūzų kompozitorių, klavesino ir liutnios virtuozų.

Frobergeris kūrė beveik išimtinai instrumentinę muziką (išlikę tik keli choriniai motetai). Ypač plėtojo barokinės šokių siuitos – daugiadalės kompozicijos – žanrą. Sukūrė gausybę tokatų, ričerkarų, kapričių, kanconų. Vienas pirmųjų klavesinu imitavo liutnės muziką, garso išgavimo būdą, sukurdamas vadinamąjį „laužytąjį stilį“ [pranc. *style brisé*]. Turėjo įtakos D. Bukstehude'is, G. Mufato, J. Pachelbelio kūrybai. Su jo muzika gerai susipažinęs buvo ir J. S. Bachas.

Frobergerio kūrybos palikimas, gaila, nėra nei pernelyg giliai išanalizuotas, nei pakankamai žinomas, nes yra kilmingos Viurtembergų dinastijos nuosavybė.

Johanas Kasparas Kerlas (1627–1693)

Johanas Kasparas Kerlas [Johann Kaspar Kerll] – baroko epochos Pietų Vokietijos kompozitorius, vargonininkas virtuozas. Kaip ir nemaža dalis kitų vokiečių kompozitorių, muzikinį išsilavinimą įgijo Italijoje – Romoje mokėsi pas žymų 17 a. kompozitorių Dž. Karisimi. Spėjama, kad Kerlas mokėsi ir pas J. J. Frobergerį, su kuriuo susipažino studijuodamas Romoje.

Kerlas sukūrė daug kamerinės ir solinės instrumentinės muzikos: kanconų, sonatų, tokatų, šokių siuitų, programinės muzikos; apie 10 operų (kurių išliko tik viena), bažnytinės vokalinės muzikos. Daugelį Kerlo klavyrinių kūrinių (jie dažnai – virtuoziniai, stipriai įtakoti itališkos muzikos tradicijų) galima atlikti tiek vargonais, tiek klavesinu.

Savo gyvenimo metu Kerlas buvo gerai žinomas, įtakingas kompozitorius, jo muziką kopijavo ir studijavo net vėlesnių laikų kompozitoriai, įskaitant Bachą ir Hendelį. Deja, iki šių dienų išliko tik nedidelė Kerlo kūrybos dalis.

Domenikas Cipolis (1688–1726)

Domenikas Cipolis [Domenico Zipoli] gimė ir augo Italijoje, Toskanos regiono Prato mieste. 1707-aisiais tapo Florencijos vargonininko Dž. M. Kazinio [Giovanni Maria Casini] mokiniu, netrukus išvyko studijuoti Neapolin, vėliau – į Boloniją ir Romą. Jo mokytojais buvo Aleksandras Skarlatti [Alessandro Scarlatti] ir Bernardas Paskvinis [Bernardo Pasquini]. Nuo 1715 metų Cipolis jau dirbo vienoje žymiausių to meto Romos bažnyčių – Jėzaus [Il Gesù] bažnyčioje. Ten jis užbaigė savo pirmąjį kūrinių rinkinį „Sonatos, skirtos vargonams arba klavesinui“ [Sonate d'intavolatura per organo e cimbalo].

Dėl nežinomų priežasčių 1716-aisiais Cipolis paliko Italiją ir Ispanijos mieste Sevilijoje įstojo į Jėzuitų ordiną su prašymu nukreipti jį į misiją kolonijinėje Pietų Amerikoje. 53 misionierių grupėje jis iškeliavo į Buenos Aires, kur atvyko 1717 metų liepos 13-ąją, o Argentinos Kordobos vienuolyne tęsė savo pasišventimo tarnystę. Septynerius metus vietinėje jėzuitų bažnyčioje jis vadovavo muzikiniam gyvenimui, kūrė įvairius bažnytinius kūrinius. Kaip talentingas kompozitorius netruko išgarsėti ir aplinkinėse valstybėse – Peru, Bolivijoje. 1726 m. sausio 2 d. Domenikas Cipolis mirė nuo infekcijos.

Iš Cipolio kūrybos labiausiai vertinami jo klavyriniai (vargoniniai, klavesininiai) kūriniai, kadangi jie Europoje buvo išlikę ir nepamiršti. Tačiau pastaruoju metu nemažai autorius chorinės muzikos randama bažnytiniuose Pietų Amerikos archyvuose.

Parengė Audra Telksnytė ir Balys Vaitkus